

Alle Pieron

Dwaalsporen

een kritische analyse van hedendaagse vormen van
pseudowetenschap en misinformatie

oote boe untd

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING

Vraagstelling

DEEL EEN

Scepsis

Aarzeling, twijfel en achterdocht

Kennen en weten

Waarheid

DEEL TWEE

Geloof

Bijgeloof

Pseudowetenschap

DEEL DRIE

Genezen en helen

Kwakzalverij

Conclusie

DEEL VIER

Informatie

INLEIDING
BESCHRIJVEN EN VERSLAG
VERBEELDING
NEO-MYTHEN
SCIENTOLOGY
COMPLOTTHEORIEËN

DEEL VIJF

Conclusie

BIBLIOGRAFIE

INLEIDING

Vraagstelling

[1]

In iedere democratie is het een cruciale vraag waar de vrijheid van het individu in naam van het algemeen belang kan en mag worden ingeperkt. Immers, als dit gebeurt, leidt dat vaak tot ingrijpende veranderingen in hun leven. Zo bestaat er een leerplicht, bestond er een militaire dienstplicht en is er de roep om een sociale dienstplicht.

Een andere vraag is het in hoeverre je vanuit de samenleving een individu mag/ moet beschermen tegen zichzelf of tegen de omgeving waarin het leeft. Dit door bv iemand in een inrichting of uit huis te plaatsen. In dit verband komt ook de vraag op of je een kind tegen de zin van de ouders toch een infuus behoort te geven of moet inenten.

Vooraf een kwestie als de laatste roept veel discussie op, zeker in een samenleving waarin inzichten en doelstellingen ver uiteen kunnen lopen.

[2]

Dit laatste is geen verrassing. Vanaf Renaissance, Reformatie en Verlichting wordt de westers-christelijke cultuur langzaam opengebrouwen. Er ontstaat geleidelijk een meer open, seculiere samenleving, waarbinnen zich een veelheid van overtuigingen en leefwijzen ontwikkelt. Dit wel met een aantal vaste aanknopingspunten, zoals de tegenstellingen tussen stad en platteland en die tussen geloof en ongelooft.

Ijkpunten worden in maatschappelijk opzicht de burgerij en wereldbeschouwendijk de natuurwetenschappen.

[3]

De veelheid van overtuigingen en leefwijzen roept meer dan vroeger de vraag op naar het eigen gelijk. Gevoelens van onzekerheid en twijfel dringen samen-

dwaalsporen

leving en cultuur binnen. Met als gevolg dat het niet (meer) mogelijk lijkt te zijn om menselijke gedragingen te beoordelen en hun inzichten te rechtvaardigen. Kun je bv nog van bijgeloof en kwakzalverij spreken of moet je in de trant van het anti-moderne en het postmoderne denken aanvaarden dat iedere waarheid in de kern strikt persoonlijk is en daarmee gelijkwaardig is.^a

[4]

In dit essay wordt op deze kwestie ingegaan. Met op de achtergrond de kritische houding die er vanuit de stichting *Skepsis*^b en vanuit *De Vereniging tegen de Kwakzalverij*^c wordt in genomen tegenover allerlei vormen van pseudowetenschap.^d In dit verband komt de vraag op of het mogelijk is op een zinvolle manier een onderwerp als pseudowetenschap (en in haar kielzog bijgeloof en kwakzalverij) aan te pakken en in discussies op verstandige manier aan de orde te stellen.

[5]

Informatie kan men beschouwen als een kernbegrip binnen wetenschap en filosofie. In het persoonlijke en sociaal-culturele vlak stuurt ze veel van de menselijke communicatie^e Soms op onverantwoorde en zelfs bedrieglijke manier. Een analyse ervan brengt je bij vormen van misinformatie, die vaak gepaard

^a Pieron 2004 IV, blz. 1122-1141 ('Anti-moderniteit'), *ibid.*, blz. 1142-1147 ('De postmoderniteit'). [Dit essay wordt beschouwd als een kritiek binnen mijn *Inleiding Filosofie* (2004). Om die reden zal er vaak naar deze studie worden verwezen. Het is dan niet nodig om onderwerpen al te uitvoerig toe te lichten of om bepaalde uitspraken ter plekke te verantwoorden.]

^b De term *skepsis* wordt –ook internationaal- gebruikt als geuzennaam. Voor korte behandelingen van thema's die het skepticisme ook in meer algemene zin raken: Carroll z.j.

^c Zie verder Renckens 2000. Voor een felle tegenaanval op het doen en laten van de Vereniging: *Probleem van de Vereniging tegen Kwakzalverij - Stichting IOCOB/Internet*.

^d Voor de literatuur zal vaak worden verwezen naar Hulshof & Nienhuys (H&N 1997). In deze encyclopedie staan op haar beurt beknopte literatuurverwijzingen. Voor meer gerichte en gedetailleerde informatie kan men terecht bij de bladen *Skepsis* en *Nederlands Tijdschrift tegen de Kwakzalverij* (NTdK), ook te vinden op het internet. In beide tijdschriften wordt geprobeerd op grond van wetenschappelijke expertise pseudowetenschappelijke activiteiten te beoordelen naar veronderstellingen en bewijsvoering. En dat eist in eerste instantie een onpartijdige blik. Zie verder Steijlaart 2016, blz. 41-42, Van Erp 2016.

^e Zie bv Pieron 2004 III, blz. 721-729 ('De informatietheorie'), *ibid.* IV, blz. 1035-1053 ('Massacomunicatie').

dwaalsporen

gaan met dubieuze reacties als goedgezindheid en bijgeloof.

DEEL EEN

Scepsis

[1]

Scepsis betekent dat je jezelf en/of anderen op allerlei gebied vragen stelt.^a In de eerste plaats over praktische problemen. Je voelt je onzeker, je weet niet wat je moet doen. Je aarzelt tussen een aantal mogelijkheden.

Je kunt ook sceptisch staan tegenover mededelingen die je ontvangt of over berichten die binnenkomen. Je weet niet wat je van de informatie moet denken. Op praktische gronden wordt het begrip *twijfel* in deze informatieve betekenis gebruikt. Scepsis als *aarzeling* beperkt zich dan gemakshalve tot pragmatische zaken.

[2]

Een situatie waarin scepsis opkomt, kan emoties oproepen als blijdschap, boosheid, vrees en verdriet. Je kunt zelfs in paniek raken. Maar scepsis zelf is geen emotie.

[3]

Scepsis is altijd een reactie op een onzekere situatie die uitdrukkelijk aandacht vraagt. Het is geen dispositie of psychische entiteit, zoals binnen proto-psychologieën als cognitivisme en cognitieve neurowetenschap nog altijd wordt aangenomen.^b Scepsis kan je dus niet omschrijven als een (aangeboren) *neiging* ('tendency') 'to question the reliability of any statement before accepting it,' en ook niet als 'the *capacity* to critically examine the validity of a given idea.'^c

^a Pieron 2004 I, blz. 17-21 ('Vraag en methode').

^b Pieron 2007, blz. 165-166 ('Psychologie als proto-wetenschap').

^c Beide citaten: Wikipedia/Doubt. Zie verder Pieron 2007, blz. 95-106 ('Mentalistische begripvorming')

dwaalsporen

[4]

Een verstandig mens heeft bepaalde twijfels niet.^a

De gegeven, speculatieve benaderingen gaan in de kern terug op Descartes. Zijn *dubito* wordt het uitgangspunt van de westerse wijsbegeerte. De scepsis wordt metafysisch ingekapseld. Met op de achtergrond uiteindelijk zelfs de vraag in hoeverre de zichtbare wereld niet een illusie is (Parmenides, Plato, Samkara).

Nu is filosofie altijd gebaseerd op doordachte twijfel,^b dit met uiteenlopende resultaten: scepticisme (Sofisten, Pyrrhon), metafysica (Aristoteles) en nihilisme. De laatste stroming gaat er vanuit dat kennis onmogelijk is, waarheid kun je hoe dan ook niet ontdekken. In de moderne tijd wordt dit standpunt met name verdedigd door Nietzsche.

Aarzelings, twijfel en achterdocht

[1]

Als mensenkind doe je direct vanaf je geboorte kennis op. In de eerste plaats alledaagse kennis. Gedurende dit leerproces maak je vaak fouten en heb je aarzelingen bij beslissingen die je moet nemen. Je bent bv van het pad af geraakt en weet niet meer hoe je verder moet lopen, je bent verdwaald en aarzelt wat te doen.

Scepsis is in de eerste plaats een onderwerp dat filosofisch thuis hoort binnen het pragmatisme, een filosofische richting die onder meer bestudeert hoe je je zo handig mogelijk aan de omstandigheden kunt aanpassen. Je kunt dit doen

^a Wittgenstein (z.j. [220], blz. 70). In samenhang hiermee is het verstandig om niet te twijfelen aan het feit dat de wereld, zoals die zich dagelijks zintuiglijk aan je voordoet hic en nunc bestaat. Op dit punt kun je je zintuigen en je verstand vertrouwen. Doe je dit niet dan kom je in een wereld van wanen terecht.

^b Pieron 2004 I, blz. 11 ('Filosofie: geuite en doordachte twijfel').

dwaalsporen

aan de hand van vormen van feitelijke en praktische argumentatie.^a Hierbinnen bekijk je hoe de feitelijke stand van zaken is en weeg je vervolgens doel en middelen af naar hun positieve en negatieve effecten, naar hun risico's en naar de gevolgen op langere termijn. Een elementaire instelling die oproept tot terughoudendheid en voorzichtigheid. Bijvoorbeeld als je een tocht door onbekend gebied gaat maken.

Dat ik aarzel betekent dus dat ik bij mezelf te rade ga en dat ik -als het goed is- overweeg hoe ik me het beste kan opstellen.

[2]

Scepsis kan ook ontstaan bij het horen van een mededeling of een verslag en bij het lezen van een psychologisch of een wijsgerig geschrift.

Je twijfelt er bv aan of je vriend wel gelijk heeft als hij stelt dat de tocht naar Liverpool met de boot sneller en goedkoper is dan de reis met de trein via de tunnel. In dit opzicht is scepsis een onderdeel van de kentheorie. Scepsis als twijfel.

[3]

Twijfel –op zich een teken van een kritische houding- kan omslaan in achterdocht. Dit geldt in het persoonlijke en in het maatschappelijke vlak: je twijfelt aan de oprechtheid van je vriend of aan de betrouwbaarheid van het bestuur van de kaatsvereniging. Vrouwen slaat om in wantrouwen.

Vertrouwen en wantrouwen zijn psychische termen, die in de praktijk waar moeten worden gemaakt.

Kennen en weten

[1]

Menselijke kennis is uiteindelijk zintuiglijk van aard: zintuiglijke prikkels worden gereguleerd en in samenhang gebracht door de hersenen. Een complex gebeuren.

Kennis speelt zich dus af binnen de grenzen van de waarneembare dimensies van ruimte en tijd en gaat gepaard met een naturalistische visie op de werkelijk-

^a Pieron 2004 I, blz. 282-327 ('Argumentatie').

dwaalsporen

heid.^a

Deze visie met haar zintuiglijk-empirische inperking kunnen mensen vaak niet aanvaarden, omdat ze het leven nietig lijkt te maken. Vol verbeelding en inzicht worden daarom verhalen verteld en theorieën ontwikkeld die hun zicht moeten geven op een wereld die de menselijke overstijgt. Mensen zijn meer dan natuurlijke wezens. Religie en wijsbegeerte verzekeren hun een bestaan dat hen boven de natuur (of boven de dieren) verheft. Daarmee wordt hun existentiële angst getemperd en hun materiële nood verzacht.

[2]

Maar bieden religie en wijsbegeerte ook kennis? In eerste instantie zal je dit - met het empirisme als leidraad- ontkennen, omdat de zintuiglijke kennis erbinen wordt geminimaliseerd of zelfs wordt ontkend. Toch stellen beide dat er een specifieke kennis ('weten') mogelijk is, die wordt verkregen op grond van eigen -theologische en metafysische- methodes (en vormen van bewijsvoering). Dit met een beroep op specifieke bronnen van kennis als intuïtie en gevoel, openbaring en het onbewuste.

Het waarheidsgehalte van deze kennis ligt a priori vast. In die zin is ze een leer of doctrine. Toch bieden theologie en metafysica een gestructureerde vorm van denken. In dat opzicht zijn ze een wetenschap en verschillen ze niet van de natuurwetenschap.

[3]

Sceptici nemen afstand van deze specifieke vormen van weten. Als empirici zullen velen van hen in de moderne tijd weliswaar hun vertrouwen stellen in de natuurwetenschap, maar dit niet op grond van leerstellingen of onbewezen vooronderstellingen, maar op grond van getoetste experimenten. Met op de achtergrond het aloude credo dat hoe dan ook onzekerheid het leven beheerst, ook als het gaat om wetenschappelijke uitspraken. Zo vereisen geverifieerde uitkomsten van experimenteel onderzoek in de loop van de tijd vaak nieuw onderzoek en hernieuwde toetsing. Alle kennis is voorlopig.^b

^a Pieron 2016, blz. 1-8 ('Het naturalisme. Een vooruitblik'), blz. 13-26 ('Naturalisme'), blz. 343- 351 ('Naturalisme. Terugblik').

^b In deze trant reeds klassieke filosofen als Pyrrhon (360-270 vóór Chr.), Agrippa (einde eerste eeuw vóór of na Chr.) en Sextus (ongeveer 160-210 na Chr.).

Waarheid

[1]

De begrippen *waar* en *onwaar* worden toegekend aan beweringen als

- p ('dit is de kortste weg'),
- q ('de aarde is een planeet die om de zon heen draait'),
- r ('de geest is een module die werkzaam is in de hersenen'),
- s ('Goedheid is een Idee'),
- t ('JHWH is schepper van hemel en van aarde').

Het is duidelijk dat je alleen maar op bepaalde, specifieke gronden kunt uitmaken of deze beweringen waar, onwaar (of min of meer waarschijnlijk) zijn:

- p is afhankelijk van de betrouwbaarheid van de bron (bv van je buurman of Googlemap),
- q is een geloofwaardige hypothese binnen de astronomie,
- r en s zijn stellingen die inherent zijn aan een wijsgerig systeem, hun waarheid wordt vanuit het systeem bepaald, een systeem dat uitgaat van zijn eigen (vaak verborgen) axioma's en veronderstellingen,^a
- t berust op het geloof in de Thora als de Openbaring van God.

[2]

Waarheden zijn gebonden aan hun taalgebruik, in die zin zijn ze uiteindelijk gedragsmatig van aard en inherent aan een (cultureel) systeem. In de woorden van Wittgenstein:

-[229] Ons spraakgebruik krijgt door onze overige handelingen zijn betekenis.^b

-[105] Elke toetsing, elk bevestigen en weerleggen van een veronderstelling vindt al plaats binnen een systeem. En dit systeem is niet een

^a Slim is de scholastieke oplossing om twee waarheden te onderscheiden: een tijdelijk-profane en een eeuwig-goddelijke. Een gedachte die teruggaat op Plato, maar die ook al wordt teruggevonden in veel menselijke culturen, waar een onderscheid wordt gemaakt tussen het profane ('Sacre') en het heilige ('profane'). Pieron 2004 I, blz. 103 ('Het Heilige'). Vergelijk *ibid.*, blz. 111 ('De grote Tijd').

^b Wittgenstein z.j., blz. 70.

dwaalsporen

min of meer willekeurig en twijfelachtig beginpunt van al onze argumenten, maar het behoort tot het wezen van wat we een argument noemen. Het systeem is niet zozeer het uitgangspunt, als wel het levenselement van de argumenten.^a

[3]

Waarheid is dus relatief, ze is gebonden aan beweringen binnen een bepaalde context. De waarheid van een natuurwetenschappelijke uitspraak is van een andere orde dan een metafysische stelling over de dialectiek van de Geest binnen de wijsbegeerte van Hegel. In het eerste geval is de twijfel aan de juistheid van de uitspraak ingesloten, haar waarheid is voorlopig, van metafysische beweringen geldt in tegenstelling hiermee dat ze als onderdeel van het stelsel onbetwist waar zijn. Je kunt niet aan ze twijfelen zonder dat het systeem in elkaar stort. Ontken je bv dat Plato het bij het rechte eind heeft als hij stelt dat er een specifieke manier van dieper kennen (weten/'epistèmè') mogelijk/nodig is, dan houdt het op.

[4]

Te stellig is de anti-moderne claim dat waarheid louter afhankelijk is van de cultuur waarbinnen je leeft –dus niet van haar context- en van de taal die je daar gebruikt. Algemene aanspraken op waarheid, zoals die binnen de natuurwetenschap of binnen het westerse Humanisme worden geformuleerd, zijn dan typisch een vorm van culturele vooringenomenheid.

Nu valt over de vooronderstellingen van het Humanisme zeker te twisten, maar de uitspraken van de natuurwetenschap hebben een kracht die alle culturen overstijgt, vooral ook omdat ze worden ondersteund door een overweldigend aantal praktische uitkomsten. Deze combinatie van theorie en praktijk kan niet zomaar van tafel worden geveegd.^b Zeker niet als het gaat om een (kentheoretische) aanpak van het verschijnsel bijgeloof of om een (pragmatistische) benadering van een prangend fenomeen als de alternatieve geneeswijze.^c

^a Wittgenstein z.j., blz. 51-52. Zie verder Pieron 2004 I, blz. 91-92 ('Wittgenstein').

^b Voor een verdediging van de natuurwetenschappelijke uitgangspunten tegen de antimoderne (en postmoderne) aantijgingen: Pieron 2004 IV, blz. 1135-1141 ('De natuurwetenschap').

^c Carroll z.j. ("Alternatieve" gezondheidspraktijk).

dwaalsporen

[5]

Met de vraag of er wel een verschil kan worden gemaakt tussen geloof en bijgeloof en of het wel nodig is om een onderscheid te maken tussen reguliere en alternatieve geneeswijzen.

DEEL TWEE

Geloof

Ik geloof in God, maar ik vertrouw hem voor geen cent.

Jan Hanlo

[0]

Het Engels kent een fundamenteel verschil tussen *belief* en *faith*, begrippen die in het Nederlands samenvallen met het woord *geloof*, een woord dat op zijn beurt niet alleen een synoniem is van *vertrouwen en overtuiging*, maar ook –en dat is nogal tegenstrijdig- van *veronderstelling* en *leer (-stelling)*.^a Het onderscheid in het Engels maakt het mogelijk iets gerichter en genuanceerder op het woord *geloof* in te gaan.^b

[1]

Belief kan worden omschreven als een onderbouwde en gestructureerde overweging, gebaseerd op ervaring en kennis van zaken:^c je kunt je op goede gronden verdedigen, je hebt een gefundeerde mening, een overtuiging. Een overtuiging die trouwens in de loop van de tijd wel kan veranderen. Voor *faith* geldt dit niet. Dit is met je hele bestaan verweven,^d het bepaalt je gedrag, je gaat er in op, vooral politiek en/of religieus: je vertrouwt erop dat de Bijbel of Marx het bij het juiste eind hebben en je voelt je daar prettig bij. Van kritiek wil je niet weten, een discussie met andersdenkenden loopt al snel vast in vanzelfsprekendheden.

[2]

Om de moeilijkheden die deze tweedeling oproept te ontlopen zal men zich in

^a *Vertrouwen* in de persoonlijke sfeer wordt in het Engels weergegeven met *trust*.

^b Carroll z.j.

^c Een probleem is dat *belief* (en *faith*) worden omschreven als psychologische termen die in de huidige filosofie zijn ingekapseld binnen cognitieve vormen van semi-/proto-wetenschappelijk onderzoek en daardoor in discussies onbruikbaar zijn.

^d Zo vind je vormen van verinnerlijkte vroomheid in het chassidisme, het quiëtisme en het piëtisme.

dwaalsporen

deze tijd vaak meer of min onbewust beroepen op een twee-waarheden-theorie: vanuit een moderne opvoeding ben je ervan overtuigd dat veel van wat je van jongs af aan is geleerd, juist is, maar je zult deze overtuiging ('belief') in de persoonlijke sfeer aanvullen met dat wat je geloof ('faith') je heeft te bieden. Geloof behoeft in zo'n geval niet een doctrine te zijn (zoals in de theïstische traditie), maar garandeert je een open kijk op de werkelijkheid. Een sceptische of wetenschappelijke instelling kan dan samengaan een sterk sociale, politieke of culturele inzet.

De verwijten vanuit de wetenschappelijk-analytische hoek zal men met een kortelje zout nemen. Ook de wetenschapsman combineert zijn kennis van zaken ('belief') vaak met het vertrouwen ('faith') dat de wetenschap voor de mensheid een beslissende stap *–in doen en denken–* voorwaarts is.

Bijgeloof

[1]

Bijgeloof^a is een (pseudo-) religieus verschijnsel. Er zijn twee benaderingen.^b

- Sofisten en Epikureën beschouwen het gehele terrein van de religie -en dat van de mythologie- als bijgeloof. Ook Lucretius stelt later bijgeloof/superstitio en religie/religio aan elkaar gelijk.^c Een gezond uitgangspunt. Het maakt de bestrijding van bijgeloof inzichtelijk en consequent.

- Cicero van zijn kant ontwaart juist een (wat ondoorzichtige) scheiding tussen beide.^d In het verlengde hiervan heten bepaalde opvattingen en rituelen dan bijgeloof omdat de uitingen en uitkomsten ervan niet passen binnen de vaste groepsovertuiging (VGO)^e met haar specifieke vormen van geloof ('faith'). Bijgeloof is een uitwas van (de) religie en wordt bestreden als heidens^f of ketters.

^a Carroll z.j.

^b Voor het ontstaan van alledaags, bijgelovig gedrag is nog steeds de uitleg van Skinner doorslaggevend. Voor een samenvatting en discussie: Wikipedia/Superstition. Zie verder Carroll z.j. ('Conditionering').

^c Wikipedia/Superstition.

^d Religie wordt volgens Cicero bijgeloof als ze mensen angst aanjaagt.

^e Pieron 2004 I, blz. 7-8 ('De vaste groepsovertuiging').

^f Carroll z.j. ('Heidenen').

dwaalsporen

Dit met een beroep op het eigen gelijk, gecombineerd met een vaak uiterst gewelddadig optreden.

[2]

In deze tijd zullen dynamistische praktijken^a en animistische opvattingen^b al snel als bijgelovig worden bestempeld. Toch behoren ze beide aanvankelijk tot effectieve middelen om de natuur op een zinvolle manier uit te leggen, te verklaren en te beïnvloeden. Men vermoedde alom verborgen krachten ('mana'), die op een onbegrijpelijke wijze het alledaagse leven sturen en men zag in de ziel het levensprincipe dat bv het raadsel van de dood inzichtelijk kon maken.^c Om een onzekere en vaak angstaanjagende toekomst te doorgronden ontstaan er bovendien praktijken die het mogelijk maken de toekomst voor te zijn. In samenhang hiermee komen er ook speciale groepen mensen op met uitzonderlijke vermogens die je in je dagelijkse bestaan bijstaan door je te zegenen, te zalven, te genezen en je enig inzicht te geven in wat je staat te gebeuren. Deze gang van zaken voltrekt zich binnen de samenhang van de groep. Cultus en rite geven mensen inzicht, kracht, hoop en troost. Zoals in een Roomse eredienst.

[3]

Dat er voor een analyse van het begrip bijgeloof vaak gebruik wordt gemaakt van het onderscheid tussen godsdienstige riten en obscure, magische praktijken is dus twijfelachtig:^d ook de christelijke sacramenten hebben hun magische (in)werking. Lucretius heeft blijkbaar gelijk: godsdienst en bijgeloof zijn in de kern niet van elkaar te onderscheiden.^e

[4]

Niet voor niets ontstaat er na de ME dan ook sterk de neiging om zich juist te ontdoen van de magische praktijken binnen de eredienst. Voor de Reformatie is er een duidelijk verschil tussen religie en superstitio. De sacramenten zijn

^a Pieron 2004 I, blz. 103 ('Macht en invloed. Dynamisme').

^b Carroll z.j.

^c Pieron 2004 V, blz. 1299-1300 ('De ziel')

^d Carroll z.j. ('Magisch denken', 'Sympathische magie'). Onderwerpen die vreemd genoeg bij H&N 1997 ontbreken.

^e Pieron 2004 I, blz. 104-105 ('Religie en magie').

dwaalsporen

louter symbolen, ze hebben geen reële uitwerking. Maar toch, ook in reformatorische gemeenten worden de Bijbelse wonderen als reëel aanvaard. Bovendien verwacht men er in het leven van alledag Gods hulp, een gebed kan worden verhoord en wonderen verrichten. En ook dat is voor de scepticus een vorm van bijgeloof.

[5]

Bijgeloof wordt stevast verbonden met (vaag) religieuze inzichten. Daarom is de discussie erover moeizaam. Als eerste stap is het nodig om een onderscheid te maken tussen theorie en praktijk. De theologie biedt een doordachte en consistente overtuiging ('belief') en zal vanuit haar redelijke inzichten bijgeloof afwijzen juist door het in het dagelijkse leven van de gelovigen op een subtiele wijze een plaats te geven. Dit als bron van hoop en troost.

Dit geldt ook voor een wijsbegeerte als die van Samkara, waar de schijn van alledag –het aanvaarden daarvan is een vorm van bijgeloof- haar diepdoor-dachte plaats krijgt binnen het geheel van het wijsgerige systeem.^a

In de praktijk heeft geloof dus zo zijn zachte kanten. Het vindt zijn bevestiging in de praktijk van ritens en sacramenten. Toch is er van bijgeloof vaak geen sprake, omdat deze praktijken sterk aan de persoon zijn gebonden –je weet je gesterkt- en ze niet zijn gericht op activiteiten naar buiten, zoals bv het exorcisme.^b

Van bijgeloof is wel sprake als men dit soort praktijken losweekt uit de geheiligde omgeving en de leefwijze die daar bij past, zoals in deze tijd alom gebeurt met bv yoga,^c zen en reiki.^d

^a Dit in tegenstelling tot de antroposofie, waarin 'theorie' en praktijk op een ondoorgroondelijke manier worden gemengd tot een volstrekt ontoegankelijke, occulte brei. Bijgeloof in de meest pregnante vorm.

^b Carroll z.j.

^c Evans 1974, blz. 273-274: 'De huidige gerichtheid van yoga op het verbeteren van de lichamelijke conditie in plaats van de geest zou met groot ongenoegen beschouwd zijn door de oorspronkelijke leermeesters van het systeem, die het verzorgen van het lichaam als doel op zich zelf krachtig afkeurden.'

In de Veda's is yoga het instrument om een mantra tot leven te brengen zodat je ziel kan worden getransformeerd. Uiteindelijk kun je zo al je innerlijke krachten tot ontwikkeling brengen. American Institute of Vedic Studies/Internet.

^d Carroll z.j.

Pseudowetenschap

[0]

Bijgeloof zal zich in de praktijk manifesteren buiten de directe context van een religie/godsdienst ('cultus') om en staat los van iedere doordachte geloofs-overtuiging.^a Omdat ook de wetenschappelijke methode niet als fundament wordt aanvaard, ontbreekt het bijgelovige praktijken en beschouwingen aan vastheid en samenhang. Animistische en dynamistische zienswijzen domineren. Er ontstaan pseudowetenschappelijke vormen van aanpak.^b

Dit betekent dat men in feite -scherp geformuleerd- valse waarheden predikt zoals bij het creationisme,^c het psychologisch emergentisme,^d de craniometrie.^e

En dan heb je het nog niet eens over de parapsychologie met haar beroep op buitengewoonlijke capaciteiten van de menselijke psyche in de vorm van bui-

^a 'Volgens de Finse psychologen [Marjaana Lindeman en Kia Aarnio (2006)] is bijgeloof gebaseerd op intuïties uit de kindertijd. Jonge kinderen hebben geleerd om intenties toe te schrijven aan de handelingen van anderen, maar ze overgeneraliseren nog. Ze zijn ook geneigd om alles een doel te geven. Zo bestaan bergen om op te klimmen en leeuwen om in de dierentuin rond te lopen. De rationele kennis en analytische vaardigheden die we later verwerven, kunnen volgens deze theorie niet voorkomen dat vroege intuïties soms de kop opsteken. Het magische denken uit de kindertijd wordt niet automatisch vervangen door rationeel denken. Het blijft bestaan en kan gedijen bij mensen die op hun intuïties vertrouwen.' Bij Rob Nanninga 2008. Zie verder Borst 2013.

Met de vraag of het aangeleerde magisch-intuïtieve denken uiteindelijk niet langer blijft hangen omdat nuchter argumenteren meer inspanning kost.

^b Pseudowetenschappelijk zijn theorieën die zich als wetenschappelijk etaleren, hoewel de bewijsvoering ervan aan alle kanten rammelt. Logische gestrengheid ontbreekt. Zo wordt met name gezondigd tegen het principe van eenvoud (Pieron 2004, blz.178-179) en wordt Occams scheermes (ibid., blz. 179, Carroll z.j.) genegeerd. Bovendien worden de doelstellingen van een onderzoek vaak zo vaag geformuleerd dat de uitkomsten ervan niet kunnen worden weerlegd. Niet voor niets definiëren Hulspas en Nienhuys (1997, blz. 6-7) pseudowetenschap als één grote, onontwarbare kluwen van onbetrouwbare kennis. Verder: Carroll z.j. ('Pseudowetenschap')

^c H&N 1997, blz. 78-82, Carroll z.j. ('Creationisme', 'Intelligent Ontwerp').

^d Pieron 2004 III, blz. 819-820 ('Emergentisme').

^e H&N 1997, blz. 77-78, Carroll z.j.

dwaalsporen

tenzintuiglijke waarnemingen ('psi'/'ESP')^a als psychokinese^b en telepathie.

[1]

Een sprekend voorbeeld van alledaags bijgeloof is het geloof in aardstralen,^c een leer gebaseerd op de aardstraal als bovennatuurlijk, spiritueel krachtenveld, een wichelroede^d als de Lechner-antenne als specifiek meetinstrument om de aardstralen te lokaliseren naast instrumenten om negatieve aardstralen te bestrijden.^e Theoretisch worden er binnen deze leer verbanden gelegd met o.a. de homeopathie,^f feng shui,^g kleurenleer,^h chakra'sⁱ en aura's.^j

[2]

De sprong van aardstralen naar planeten en sterren is niet groot. Toch heeft de astrologie^k een veel hogere status binnen de westerse cultuur dan het geloof in aardstralen. Ze gaat terug op de oudste tijden van de mensheid, heeft een diep-religieuze ondertoon en is vanaf de grote Mesopotamische culturen ingebed binnen een wiskundig systeem. Bovendien hebben ook de oud-Chinese en oud-Indische cultuur hun astrologische leer. Maar toch, binnen de astronomie ging men meer en meer ontdekken dat het zonne- en planetenstelsel van stoffelijke oorsprong is en dat de bewegingen

^a Carroll z.j.

^b H&N 1997, blz. 294-295, Carroll z.j.

^c H&N 1997, blz. 9-11, Nienhuys 2000.

^d Carroll z.j. ('Wichelroedelopen').

^e Oorspronkelijk werden de stralen geweerd door een doos met louter lood erin. H&N 1997, blz. 10.

Voor het gebruik van dit soort dozen ('black boxes') en andersoortige apparaten binnen de wereld van de kwakzalverij, zoals de e-meter van Hubbard en de orgone-meter van Reich: Evans 1974, blz. 77-81, blz. 224-268. Meer recent: De Asura bioresonantie-meter: Tros TV/Radar 13-03-2017.

^f H&N 1997, blz. 160-163, Carroll z.j.

^g H&N 1997, blz. 113, Carroll z.j.

^h Zie bv de kleurentest van Lüscher, H&N 1997, blz. 227.

ⁱ H&N 1997, blz. 65.

^j H&N 1997, blz. 9-11, Carroll z.j.

^k Carroll z.j.

dwaalsporen

erbinnen onderhevig zijn aan natuurlijke processen. Zijn luister en zijn goddelijke glans gaan verloren. Astrologie verliest haar wetenschappelijke status en wordt als leer een diep ingebakken vorm van bijgeloof.

[3]

Nu staat het iedereen in een moderne, democratische samenleving volstrekt vrij om een overtuiging –hoe vreemd of ergerlijk dan ook- in het openbaar uit te dragen en te verdedigen. In een discussie met anderen zal dan al snel duidelijk worden dat er in bepaalde gevallen sterk kan worden getwijfeld aan de houdbaarheid van de stellingname. Dit geldt voor de werking van aardstralen en voor de deugdelijkheid van een horoscoop. Maar goed, ieder zo zijn opvattingen, ook al zullen velen wel hun oordelen erover vellen in termen van bijgeloof.

[4]

Problematischer wordt het als blijkt dat een familielid bepaalde lichamelijke en psychische klachten afleidt uit het bestaan en de werking van negatieve aardstralen. Zeker als je weet dat derden financieel profiteren van de situatie. Twijfel slaat dan om in zorg: zoek je de oorzaak van de symptomen niet in de verkeerde richting? Word je niet bedrogen? Onderzoek geeft immers aan dat aardstralen een fictie zijn.

Het antwoord zal vaak luiden dat men zich prettig en ontspannen voelt nu de aardstralen worden bestreden. En wat geeft het dan of er sprake zou kunnen zijn van een placebo-effect, het werkt toch!^a

[5]

Dezelfde afwegingen gelden, in een iets ander perspectief, voor de astrologie. Een horoscoop kan bij een professioneel-therapeutisch gesprek aan je leven

^a Met deze laconieke reactie laat de spreker zich niet verleiden tot de pragmatische denkfout (Carroll z.j.) waarbij men stelt dat een positief resultaat de theorie (hier die van aardstralen) bevestigt. Indien de straten nat zijn, hoeft het nog niet te hebben geregend.

dwaalsporen

richting en verdieping geven, dan maakt het eigenlijk weinig uit of je in de horoscoop gelooft of niet. Aan de andere kant is het maar de vraag of een gesprek met een vriend niet dezelfde uitwerking zou hebben gehad. Je had dan op een terrasje het bespaarde geld samen al pratend op een plezierige manier kunnen uitgeven. Horoscoop en psychotherapeut zijn dan overbodig.^a

Hoe dan ook, het staat in ieder geval vast dat de horoscoop niet kan dienen om iemands karakter vast te stellen^b of om diens toekomst te voorspellen.^c Veel schade zullen zulke voorspellingen trouwens niet aandoen, omdat ze zo vaag/ruim zijn geformuleerd dat ze zich gemakkelijk in iedere situatie laten inpassen.^{de}

[6]

Het is in ieder geval duidelijk dat een term als pseudowetenschap niet helpt om een discussie over dit onderwerp in goede banen te leiden. Ze is denigrerend en bij voorbaat emotioneel-geladen. Ook als je weet dat Jung in de grond van de zaak een mysticus was^f en dat zijn dieptepsychologie zich op geen enkele wijze liet leiden door wetenschappelijke vooronderstellingen, heeft het geen zin om een volgeling van hem op dit tekort te wijzen. 'Tekort?' zal hij immers vragen, wij vullen de wetenschap juist aan. Kijk maar naar de resultaten!

[7]

Toch is er in het geval van dieptepsychologie (en psychoanalyse) wel degelijk

^a Het is een vraag of dit in de kern niet voor de gehele psychotherapie geldt, de gedragsanalyse daargelaten. Zie ook H&N 1997, blz. 295-296 ('Psychotherapie').

^b Pieron 2004 V, blz. 1284-1286 ('Astrologie en mensenkennis').

^c Dit geldt ook voor het raadplegen van de *I Tjing*, een geschrift dat oorspronkelijk uit niets anders bestond dan een verzameling orakelspreuken. H&N 1997, blz. 180-181, Carroll z.j. Voor de achtergrond: Pieron 2004 I, blz. 102 ('Het kosmische model' (3)).

^d Voor de techniek van het waarzeggen, op de markt, in een tempel of in een mystiek-paragnostisch geschrift: H&N 1997, blz. 72 ('Cold reading'), blz. 180-182 ('Nostradamus'), *ibid.*, blz. 292-293 ('Precognitive'), *ibid.*, blz. 385-386 ('Waarzeggerij'). Verder: Carroll z.j. ('Helderziendheid').

^e Als tegenargument wordt wel aangevoerd dat het raadplegen van een horoscoop of van de *I Tjing* een zuiver persoonlijke aangelegenheid is. Het gaat om een domein waar de wetenschap en haar statistische methoden geen vat op hebben.

^f H&N 1997, blz. 190-193, m.n. blz. 192-193.

dwaalsporen

sprake van pseudowetenschap.^a

^a Voor Freud afdoende: Webster 1995.

DEEL DRIE

Genezen en helen

[0]

In de medische praktijk is de term *pseudowetenschappelijk* alleen van toepassing op behandelwijzen die zich wel beroepen op een wetenschappelijke aanpak, maar in feite hun eigen gang gaan. Voor spirituele, traditionele en alternatieve behandelwijzen ligt het anders, zij gaan hun eigen weg buiten de wetenschappelijke praktijk om. Hun laat een wetenschappelijke benadering koud. Met het gevaar van kwakzalverij.^a

[1]

Gezondheid wordt in deze tijd breed gedefinieerd in fysiologische, mentale en sociale (= politiek-economische) termen. Je bent pas gezond als je lichamelijk, geestelijk en maatschappelijk goed functioneert.^b
Een omvattende omschrijving, zeker als je de nadere formulering van de WHO

^a H&N 1997, blz. 208-211.

^b De WHO omschrijft *the determinants of health* als:

- the social and economic environment,
- the physical environment,
- the person's individual characteristics and behaviours. Internet: WHO/Health.

De uitgangspunten binnen de reguliere praktijk zijn *evidence-based* (EBP), maar staan ook in een bredere context:

- the best available research evidence bearing on whether and why a treatment works,
- clinical expertise (clinical judgment and experience) to rapidly identify each patient's unique health state and diagnosis, their individual risks and benefits of potential interventions,
- client preferences and values. Wikipedia.

dwaalsporen

bestudeert,^a een omschrijving die de discussie bij voorbaat bemoeilijkt. Verwijzingen naar de geestelijke gezondheid ('mental health') en daarmee naar het psychische en emotionele welzijn van patiënten (of zelfs naar zijn familie-waarden) bieden immers weinig houvast en lopen maar al te vaak dood. Vooral ook omdat er dan vervreemdende elementen van godsdienst-morele^b en spirituele aard kunnen binnendringen. In het laatste geval vervlakt de geneeskunde tot geneeskunst of verwordt zelfs tot kwakzalverij.^c

[2]

Als je dan toch kiest voor deze brede benadering, zou het beter zijn de term *eudaimonia* te gebruiken. Het begrip *gezondheid* blijft dan in eerste instantie gereserveerd voor de lichamelijke toestand. Dit vooral omdat een definitie van geestelijke (laat staan maatschappelijke) gezondheid bij voorbaat tot mislukken is gedoemd. Waar men toch meent dat lichamelijke gezondheid ook een psychische, mentale en/of spirituele dimensie bezit, zal de term *helen* worden gebruikt. Men streeft *het welzijn* van mensen na. Je spreekt dan niet van geneeskunde, maar van *geneeskunst*.

[3]

Vanaf de oudste tijden hebben mensen zich zorgen gemaakt over hun gezondheid. Hoewel zij van meet af aan zullen hebben begrepen dat ziekten en verwondingen een natuurlijke achtergrond hebben, worden toch ook kwade krachten van buiten (demonen, de Duivel)^d als oorzaak gezien, zeker als men

^a WHO : 'The sum total of the knowledge, skills, and practices based on the theories, beliefs, and experiences indigenous to different cultures, whether explicable or not, used in the maintenance of health as well as in the prevention, diagnosis, improvement or treatment of physical and mental illness.' Met *theories*, *beliefs* en *mental illness* als twijfelachtige aspecten en met kwakzalverij 'pseudo medicine' als dreiging. Wikipedia/Medicine, Wikipedia/Traditional Medicine.

^b Het kind van Jehova-getuigen dat op Bijbelse gronden (Lev. 17:10, Deut. 12:23, Hand. 15:28-29) geen bloedinfuus mag ontvangen.

^c Dit geldt vooral voor allerlei soorten van oosterse praktijken.

^d Carroll z.j. ('Satan').

dwaalsporen

niet begreep waar de ziekte vandaan kwam. Behandelingen van ziekten gingen dan ook vaak gepaard met het op magische wijze uitdrijven van deze kwade machten.

Toch zal er zich binnen primitieve gemeenschappen in de eerste plaats een natuurlijke, pragmatische geneeswijze ('folk medicine') hebben ontwikkeld,^a die vervolgens langzamerhand meer systematisch wordt vastgelegd. Ze komt dan in de sfeer van de geneeskunst terecht met heling als doel, zoals bv bij de kruidentherapie.^b

[4]

Want wat baat het een mens de gehele wereld te winnen en aan zijn ziel schade te lijden?^c

De geneeskunst gaat uiteindelijk terug op de gedachte dat je pas voluit bent genezen ('geheeld') als je -in stilte en wijsheid- het evenwicht met je innerlijke wereld hebt teruggevonden. Voorkom schade aan je ziel. Heling wordt dan beleefd in een sfeer van karma,^d kwaad, schuld, (erf-) zonde en dood. Leer om ziekte te aanvaarden en pijn te ondergaan als een weg naar bevrijding ('Niet klagen, maar dragen en bidden om krachten').

Voor de reguliere geneeskunde is er in dit geval (bijna) geen plaats. Er wordt juist een alternatief geboden voor puur wetenschappelijk ingestelde geneeswijzen.

[5]

De geneeskunst biedt dus meer dan alleen een gezonde lichaamsgesteldheid, zij richt zich op heel de menselijke persoon, fysiek, mentaal en spiritueel. Be-

^a De natuurlijke geneeswijze moet worden onderscheiden van de eigentijdse (alternatieve) *natuurgeneeskunde*. De laatste (H&N 1997, blz. 255-256) gaat volgens te werk via een allegaartje van technieken zoals het wichelen van aardstralen, het badderen in Kurorten, aderlaten, ozontherapie, homeopathie. Haar psychologie gaat terug op de aloude humorenleer van Hippocrates (ibid., blz. 187-188). Al met al kwakzalverij in optima forma.

^b H&N 1997, blz. 122-123 ('Fytotherapie').

^c Matth. 16:26.

^d H&N 1979, blz.196, Wikipedia/Karma, Carroll z.j.

dwaalsporen

kend is de antroposofie^a van Rudolf Steiner.^b Vanuit een mystiek mens- en wereldbeeld ('theosofie')^c ontwikkelt zich een eigen, specifiek-geestelijke geneeskunst.^d Het aanvaarden van veronderstellingen als deze is een kwestie van doordachte overtuiging ('faith'). Ontbreekt deze vertrouwensband –en leef je er niet naar- dan spreek je van bijgeloof en kwakzalverij.^f

[6]

Hiermee is er over bijgeloof en kwakzalverij niet alles gezegd. Het mogen dan pseudo-verschijnselen zijn, toch blijken ze op indirecte manier effectief te zijn bij een genezingsproces. Dat om twee redenen: door de wijze waarop patiënten/cliënten worden benaderd en door werking van placebo's.^g

-Mensen genezen beter als ze zich ontspannen voelen. Aandacht, oprechtheid en meelevendheid, maar ook de indruk van deskundigheid en autoriteit geven de patiënt het gevoel dat hij bij zijn arts in goede handen is. En juist alternatieve artsen bieden vaak deze entourage. Zo nemen zij bv de tijd, bemoedigen hun patiënt en geven duidelijk inzicht in de problemen die deze kan tegenkomen. Zo'n empathische houding –zeker in een rituele setting- kan de genezing in belangrijke mate activeren. Deze houding kan een kwakzalver pur sang ook aannemen.

-Belangwekkender is nog dat de pseudo-middelen die de kwakzalver gebruikt –zeker binnen de genoemde entourage- de genezing kunnen bevor-

^a H&N 1997, blz. 27-28.

^b H&N 1997, blz. 340-341, Pieron 2004 I, blz. 236-238.

^c H&N 1997, blz. 355, Evans 1974, blz. 289-291.

^d H&N 1997, blz. 28-29.

^e Niet dat vanuit deze visie de reguliere geneeskunde wordt afgewezen, maar ze krijgt wel een beperkte taak toegewezen.

^f Zie verder Pieron 2004 I, blz. 238 ('Esoterische lifestyle en kwakzalverij').

^g H&N 1997, blz. 287-288, Carroll z.j.

dwaalsporen

deren. Placebo's kunnen pijn^a en stress doen afnemen, de vermoeidheid verminderen. Ze maken het ziekteproces gemakkelijker. Dit betekent niet dat kwakzalverij niet moet worden bestreden.^b De meeste kwakzalvers ontbreekt het aan iedere vorm van empathie, hun middelen hebben geen enkel effect en zijn vaak zelfs gevaarlijk, hun werkwijzen zijn niets dan bedrog en geënt op geldelijk gewin, zelfs de positieve neveneffecten ontbreken.

Kwakzalverij

[1]

Vanuit een naturalistische levensbeschouwing zul je je beroepen op de wetenschappelijke code om van daar uit ook op medisch terrein de misstanden aan te pakken.^c Centraal staan hedendaagse vormen van kwakzalverij als dry needling,^d chiropractie^e en neuro-linguïstisch programmeren,^f maar ook klasieke methoden als homeopathie^g en acupunctuur^h blijven een punt van zorg.

^a Een placebo kan de pijn bestrijden door endorfinen, lichaamseigen opiaten, te stimuleren. Voor pijn: Pieron 2004 III, blz. 825-827 ('Pijn als gedragspatroon'), voor het nocebo-effect ('ziekte veroorzaakt door een pseudo-effect'): Carroll z.j.

^b Dat er bij patiënten die dubieuze middelen gebruiken vaak sprake is van zelfbedrog is duidelijk, je probeert je zienswijze, hoe verkeerd dan ook, voor jezelf te rechtvaardigen. Uitgebreid Carroll z.j. ('Zelfbedrog'). Dit soort van gedrag wordt vaak versterkt door het feit dat door de gehele gemeenschap heen je gedachtegang wordt aangehangen (Carroll z.j./'Communal reinforcement'). Bovendien heb je de neiging om voortdurend te zoeken naar dat wat je overtuiging bevestigt en om de tegenargumenten te negeren of te onderschatten (Carroll z.j. ('Voorkeur voor bevestiging/Confirmation bias')). Je denkt selectief.

^c Carroll z.j.: De wettelijke regeling [van de kwakzalverij] in Nederland.

^d Dirk Koppenaar 2015.

^e H&N 1997, blz. 69-70, Carroll z.j., Koppenaar 2012. Voor de manuele therapie als onderdeel van de chiropractie: H&N 1997, blz. 234, Verder Renckens 2012.

^f H&N 1997, blz. 250, Carroll z.j., Koppenaar 2007, ibid. 2008.

^g Noah 1992, Meuleman 1998, Bijlsma 2003. Vergelijk *Hahnemann*, H&N 1997, blz. 141-143.

^h H&N 1997, blz. 15-17, Carroll z.j., Nienhuys 2002, ibid., 2014.

dwaalsporen

Tegenstanders uit de postmoderne hoek zullen spreken van een te strikte en te eenzijdige benadering. Je kunt immers andere vormen van geloofsovertuiging en hun geneeswijzen niet zomaar buiten sluiten. Bovendien moet je sociaal-culturele argumenten in je overwegingen meenemen. Dat iedere wetenschappelijke expertise ontbreekt, behoeft nog geen doorslaggevend bezwaar te zijn.

[2]

Vanuit de sceptisch-analytische kant zal men zich afvragen of zo'n benadering nog wel goed is te praten als je weet dat er maar al te vaak en onmiskenbaar sprake is van misleiding, bedrog en winstbejag.^a Je behoort mondige mensen toch te vertellen hoe de wereld in elkaar zit, ook al gaat dit in tegen hun gevoel en geloof?

[3]

In dit verband is er binnen de skeptische richting een discussie op gang gekomen tussen de hardliners en hen die een meer open en bedachtzame benadering van de 'gelovigen' voorstaan. Ook sceptici zijn in de ogen van de laatsten maar mensen, ook zij hebben niet alle wijsheid in pacht. Sta –stellen zij op zijn minst open voor andere ideeën.^b

Nu zullen (verrassende) denkbeelden op medisch terrein binnen het kader van het reguliere onderzoek zeker als hypothese worden meegenomen. Maar aan de andere kant is het voor een vruchtbare gedachtewisseling ook noodzakelijk dat je uitgaat van resultaten die *evidence-based* zijn.^c Een hard standpunt.

^a Denk aan het geloof in aardstralen, gecombineerd met de activiteit van het wichelroedelopen.

^b Steijjaart 2016, blz. 41-44.

^c Het omgekeerde doet zich voor bij *kwakkelziekten*. Mensen lopen rond met allerlei vage lichamelijke en psychische klachten, zij kwakkelen. Artsen kunnen niets vinden: niets wijst op een directe fysiologische oorzaak. Dan plotseling komen er geruchten op gang over een klaarblijkelijke oorzaak. Met medewerking van een aantal medici, maar vooral ook van de media worden de klachten door patiënten gebundeld. De ziekte krijgt een naam, er worden oorzaken aangegeven. Een tijdlang weten belangverenigingen de ziekte volop onder de aandacht te brengen, maar dan, als nader onderzoek niets uitwijst, verschrompelt de aandacht en sterft de ziekte een zachte dood. De ziekte is niet *evidence-based*. Renckens 2017 spreekt van modeziekten.

dwaalsporen

Wat nog niet betekent dat de hardliner aan het bed van een doodzieke patiënt in discussie zal gaan over het gebruik van alternatieve middelen, ook al zijn dat geitenkeutels. Hij zal blij zijn dat de zieke zich gesterkt en prettig voelt bij de behandeling. In die zin zal hij altijd mild zijn in zijn oordeel, hoewel er eenmaal buiten de ziekenkamer misschien harde woorden kunnen vallen, zeker aan het adres van de behandelende arts.^a

[3]

Bijgeloof en kwakzalverij zijn termen die opkomen vanuit een seculaire omgeving met wetenschappelijke achtergrond, verdedigd door een kleine groep van mensen met wereldwijd weinig weerklank. Verreweg de meeste mensen zullen, zeker in perioden van angst, pijn en onzekerheid, juist in heilige verhalen^b en magische praktijken hoop, moed en troost vinden om verder te leven en zich te wapenen tegen de boze buitenwereld.

Twijfel hieraan zal alleen maar onbegrip en boosheid oproepen. Daar doen de successen van de natuurwetenschap en de moderne geneeskunde niets aan af. Integendeel, die wereld is koud en afstandelijk, ze is van haar betovering beroofd. Vertrouwen en overgave overwinnen iedere vorm van wereldse kritiek.

Conclusie

[1]

Bijgeloof en kwakzalverij zijn blijkbaar begrippen die alleen zinvol in een discussie kunnen worden gehanteerd binnen een samenleving waarin de natuur

^a Steijaart 2016. Renckens (2000, blz. 44): 'Voor patiënten zijn we lief en begripvol, alternatieve artsen pakken we hard aan.' 'Maar vooral ook de producenten van de middelen' moet je eraan toevoegen.

^b Mythen ontwikkelen zich vanaf oude tijden in een cultus waarbinnen een gemeenschap zich vertrouwd en verbonden voelt. Ze gaat op in een Heilige wereld, die haar voor even bevrijdt van het profane leven van alledag. Pieron 2004 I, blz. 111-113 ('De mythe'), ibid. III, blz. 753-758 ('De mythe als ritueel drama. De Eleusische mysteriën').

dwaalsporen

wetenschap de kern uitmaakt van de vaste groepsovertuiging. En dat geldt voor delen van de westerse samenleving. Een essay als dit is gericht tegen dat wat in deze samenleving als onkritisch en zelfs als dom kan worden bestempeld, alle tegengespertel van postmoderne zijde daargelaten. Immers, de natuurwetenschap overtuigt en de moderne geneeskunde bewijst haar kracht iedere dag opnieuw.

[2]

Maar dit zal velen, ook in onze samenleving, een zorg zijn. De wetenschap is immers naturalistisch van aard en brengt geen existentiële troost, integendeel haar visie is uiteindelijk nihilistisch van inslag. Ethisch komt ze niet veel verder dan tot de oproep om een beschaafd en goed leven te leiden.^a Een zinnig mens moet daar blijkbaar genoeg meenemen.

Binnen een democratische context geldt bovendien op medisch gebied het recht op zelfbeschikking, met abortus en euthanasie als basisbeginselen^b en het leven als inzet.

In het verlengde hiervan richt de moderne medische ethiek zich louter op het individu met zijn recht op een lang en gezond leven. Ze gaat zo voorbij aan alle mogelijkheden om ook innerlijk rust te vinden. Zo worden pijn en lijden niet gezien als specifieke kenmerken van het menselijke bestaan, kenmerken die het leven diepgang en inzicht bieden. Toch hoort juist een arts dit in te zien, hij hoort niet alleen te genezen, maar ook te helen.^c

Het antwoord van de tegenpartij zal luiden dat de arts nu eenmaal geen zielzorger is en dat ook niet behoort te zijn.

^a Pieron 2016, blz. 133-137 ('Het beschaafde leven'), *ibid.*, blz. 137-141 ('Een goed leven').

^b Discussies worden in de moderne en postmoderne wereld in principe gevoerd vanuit een naturalistisch uitgangspunt. Specifiek religieus-morele ideeën worden in beginsel buitengesloten. Dat betekent dat er felle discussies ontstaan tussen dogmatici en relativisten rond zaken als de schepping, (heils-) geschiedenis, abortus, anticonceptie en euthanasie. Discussies die uiteindelijk tot niets leiden.

^c Met *heel* tevens in de betekenis van *geheel*: "Heel de mens!" Men spreekt dan ook van holistische geneeskunde ('holistic medicine').

DEEL DRIE

Informatie

INLEIDING

-Onderlinge communicatie en berichtgeving via beelden, non-verbaal gedrag,^a maar vooral taal sturen voor een belangrijk deel het leven van mensen binnen een groep of samenleving. Dit betekent dat je er in goed vertrouwen vanuit zult (moeten) gaan dat je medemensen eerlijk zijn en de waarheid spreken, een smoesje of een leugentje om bestwil daargelaten. Liegen zelf wordt als een doodzonde beschouwd. Terecht, het ondermijnt het sociale leven.

-Maar dit niet alleen, mensen kunnen zich ook gemakkelijk iets inbeelden. Iets wat je je inbeeldt, houdt je in het algemeen voor je. Moeilijk wordt het als je aan de waarheid ervan zelf niet twijfelt en je meent dat je ook anderen er deelgenoot van kunt/moet maken. Inbeelding komt dan dicht in de buurt van verzinsel.

Indien jouw inbeelding vervolgens samenvalt met de invallen of mijmeringen van anderen, ontstaat er al gauw een verdichtsel dat zijn eigen leven gaat leiden.

-Hoe je het ook keert of wendt, inbeelding en verzinsel doen de alledaagse waarheid geweld aan en zijn met de leugen een bedreiging voor iedere vorm van samenleven.^b

^a Pieron 2004 I, blz. 61-63 ('Menselijke communicatie').

^b Nepnieuws wordt door inlichtingendiensten, bedrijven, politici, militairen, maar in deze tijd ook door particulieren in stelling gebracht. Op doordachte wijze verspreidt men fictieve informatie om anderen op het verkeerde been te zetten. Dit kan op zo'n effectieve manier gebeuren dat zelfs later een rechtzetting niet meer helpt.

dwaalsporen

BESCHRIJVING EN VERSLAG

Via taal wisselen mensen, aanvankelijk alleen mondeling, maar later ook schriftelijk, informatie uit en geven elkaar berichten door.

Via een bericht geef je een beschrijving van een stand zaken of doet verslag van een samenhang van gebeurtenissen. Beschrijving en verslag zijn feitelijk van aard, de inhoud ervan kun je omschrijven als waar of onwaar.

Maar dan wel waarheid in pragmatische zin: deze wordt gewaarborgd op grond van nauwkeurige waarneming, ervaring met situatie en deskundigheid op het beschreven gebied. Je mag wel analyseren en uitleggen, maar niet interpreteren. Hoewel je nooit kunt ontkomen aan een persoonlijke kijk op de dingen, moet een beschrijving of verslag ontdaan zijn van gevoel en emotie, hoe moeilijk dat soms ook valt. Berichten moeten bovendien kunnen worden gecontroleerd, je kunt immers fouten maken, je vergissen of worden misleid.^a Met het probleem dat verslagen vaak juist unieke momenten vastleggen. Getuigen zijn achteraf vaak moeilijk te vinden, onjuistheden kunnen moeilijk worden vastgesteld en hersteld.

'VERBEELDING'

[0]

Facts staan tegenover *fiction*: beschrijving en verslag staan tegenover de vertelling/narratio, een proefondervindelijke houding staat tegenover dat wat *verbeelding* wordt genoemd.

De wetenschappelijke en de narratieve methode hebben ieder beide vaste patronen van communicatie,^b met ieder hun eigen bereik. Beperkt de wetenschap zich uiteindelijk tot het direct zintuigelijke waarneembare, verhalen zijn sterk afhankelijk van inbeelding en beleving. Je kunt ze niet onder de noemer

^a Zelfs verslagen van zuiver wetenschappelijke aard kunnen nooit met zekerheid als waar worden aangenomen, daarom ook de eis van replicerbaarheid van de experimenten.

^b Pieron 2004 I, blz. 173-186 ('De natuurwetenschappelijke methode'), ibid. II, blz. 482-483 ('De verhaalstructuur'), ibid., blz.485 ('Ruimte en tijd: de verhaalcode').

dwaalsporen

waar-onwaar onderbrengen.^a

[1]

Het begrip *verbeelding* heeft een iets langere inleiding nodig, omdat het de crux is waarom veel discussies in deze tijd draaien. Een inleiding die niet anders dan kritisch zal zijn, omdat aan het nut van het begrip sterk kan worden getwijfeld.

De problemen beginnen al bij het dagelijkse gebruik. De meest neutrale omschrijving van het werkwoord *verbeelden* is *zich iets voorstellen*. Daaruit kunnen betekenissen worden afgeleid als *vermoeden*, *geloven*, *veronderstellen*, maar het werkwoord kan ook staan voor *uitbeelden*, *weergeven* en *symboliseren*.

Toch draait het binnen psychologie en wijsbegeerte vooral om de betekenissen *inleven* en *bedenken*, naast in negatieve zin *inbeelden*^b en *wanen*. Deze termen worden samengevat in *verbeeldingskracht* (*'imagination'*, *'fantasy'*) als kernbegrip.^c

[2]

Nu *is verbeelding* een typisch humanistisch-romantisch concept dat de mens op een voetstuk plaatst door hem geestelijke capaciteiten toe te kennen die tot op deze dag als vanzelfsprekend worden aanvaard, zowel binnen het wijsgerige als het neuro-cognitieve veld.^d Het concept is onderdeel van een terrein waarover nog vrijuit kan worden gespeculeerd en waarbinnen de mens

^a Verhalen, mythen en sprookjes zijn niet feitelijk waar, maar mogelijk, hoewel je daar bij mythen en sprookjes vaak sterk aan kunt twijfelen. Ze lijken eerder puur verzonnen te zijn. Pieron 2004 IV, blz. 1071-1072 ('Het verhaal als mogelijke wereld').

^b *Verbeelden* komt dan sterk in de buurt van *inbeelden* als 'zich iets onmogelijks voorstellen, voorstellen dat het echt waar is.'

^c 'De menselijke verbeeldingskracht of fantasie is het vermogen om zich in situaties in te leven of gebeurtenissen of entiteiten te bedenken die niet bestaan, die onmogelijk kunnen bestaan of waarvan het bestaan onbewezen is. Dat wat wordt voortgebracht door de verbeeldingskracht, wordt eveneens 'een fantasie' genoemd.' Wikipedia/Verbeeldingskracht.

^d 'Imagination, also called the faculty of imagining, is the creative ability to form images, ideas, and sensations in the mind without direct input from the senses, such as seeing or hearing.' Wikipedia/Imagination.

dwaalsporen

wordt opgeheven tot in hogere sferen, ver van de praktijk van alledag met haar verstandelijke kijk op de dingen.

Toch zegt het begrip niet veel, je komt bij de ontleding ervan geen stap verder: het is te vaag, het valt niet te omschrijven en verwatert. Ieder geeft er zo zijn eigen, hem passende uitleg aan. Wat doorgaans verbeeldingskracht wordt genoemd, blijkt een complex van gedragingen te zijn dat zich op vele manieren laat beschrijven en uitleggen, zoals blijkt uit de vele uiteenlopende omschrijvingen die er binnen het universitaire veld van worden gegeven.^a

[3]

Mensen leren vanaf hun geboorte de wisselende, veranderende werkelijkheid in te kaderen. Zij associëren dat wat zij horen en/of zien met elkaar en zetten deze zintuiglijke gewaarwordingen om in waarnemingen.^{bc} Vervolgens brengen zij deze als voorstellingen in onderlinge samenhang met elkaar: zij leren bv langzamerhand tijdelijke, ruimtelijke en causale verbanden te leggen.^d Daarbij zullen zij ontdekken dat zaken soms niet kloppen of zich anders voordoen dan zij dachten. Zij raken eraan gewend dat dingen niet behoeven te zijn zoals ze zich gewoonlijk tonen. Ook ontdekken zij dingen waarvan ze dachten dat ze nooit zouden kunnen bestaan.^e

^a In Pieron 2004 IV, blz. 1069-1070 ('Verhaal en verbeelding') wordt als vanzelfsprekend het begrip verbeeldingskracht gebruikt en dit bovendien gekoppeld aan een gebeuren als beleven. Dat is te gemakkelijk en te snel.

^b Pieron 2004 II, blz. 366-367 ('Gewaarwording en waarneming').

^c Het liefst gebruikt men binnen de wereld van kunsten, wijsbegeerte en psychologie in plaats van het woord voorstelling het woord *beeld*. Dit geeft aan de zintuiglijke activiteit een bepaalde vastheid en statuur. Toch is er van niets anders sprake dan van een vaak vage analogie. Ook voorstellingen zelf zijn vaag.

^d Zie Pieron 2004 I, blz. 44-45 ('Implicatie'). Deze procedure wordt ondersteund door een digitale procedure in de hersenen die vergelijkingen en de conclusies daaruit mogelijk maakt: $a=b$, $a=c$, $\Rightarrow b=c$.

^e 'The common use of the term [imagination] is for the process of forming new images in the mind that have not been previously experienced with the help of what has been seen, heard, or felt before, or at least only partially or in different combinations' (Wikipedia/Imagination). En juist op dit punt ligt de frictie. Bij het *have not* moet juist het *not* worden geschrapt. Er is geen sprake van een *personally invention by the mind* (ibid.). Je bedenkt ('creëert') geen uitzonderlijke gebeurte-

dwaalsporen

Essentieel is het ook dat mensen in een snel veranderende omgeving snel moeten associëren om de juiste beslissingen te nemen, dat met de kans op vergissingen. Wat dan kan worden verwoord met een *dat verbeeldde ik me*.

[4]

En zo leren mensen van jongs af aan, vaak al spelend, op veel manieren werkelijkheid en niet-werkelijkheid te onderscheiden en van dit onderscheid al vergelijkend en associërend gebruik te maken.

Voor deze gang van zaken zijn begrippen als verbeelding of creativiteit te hoogdravend.^a Je doet niets anders dan om op grond van zintuiglijke waarnemingen, herinneringen^b en analogieën^c –op vaak vage manier- samenhangen aan te brengen.^d Zo kun je ook leren om je in te leven in of mee te leven met een ander, kun je sprookjes leren schrijven of mythen vertellen.

Er bestaan veel fictieve werelden die hun eigen aard niet verloochenen, zij bezitten hun specifieke waarheden, zoals mythen en sprookjes. Dit altijd binnen de grenzen van RT. Daarbuiten stuit men op het niets, bv als doel van meditatie. Maar op dat moment staat ook 'de verbeelding' (de mogelijkheid om je iets voor te stellen) stil.

nissen en entiteiten (ibid.), maar deze komen bij je op op grond van ervaring en beleving. 'Verbeelding' is een weerspiegeling, een weerslag van hersenprocessen, leerprocessen en actuele omstandigheden. MEER NIET. Geen disposities, geen representaties.

^a Bij een droom spreek je ook niet van verbeelding of creativiteit. Hetzelfde geldt voor een mijmeringen of voor iemands belevingen en ervaringen.

^b Pieron 2004 III, blz. 832-833 ('Herinneringen'), ibid. 2007, blz. 143-153 (Herinneringen').

^c Analogieën (gekoppeld aan associaties) zijn als beeldende vergelijkingen in feite de kern van het proces dat verbeelding wordt genoemd.

^d Dezelfde wijsgerige hoogdravendheid geldt voor de manier waarop soortgelijke begrippen als *genialiteit* en *inspiratie* in de regel worden benaderd. Ook hier zonder enige consistentie in omschrijving, uitleg en/of verklaring. Een uitgelezen voorbeeld van deze situatie vind je in *Filosofie* 27.2, maart/april 2017 (uitgave Galant).

dwaalsporen

[5]

Voor wijsgerige systemen geldt dat daarin juist een onderzoek wordt gedaan naar wat waarheid –ook binnen het eigen systeem- inhoudt. Zij eisen een kritische houding.

Dubieus wordt het als fictie en feitelijkje waarheid onlosmakelijk in elkaar overlopen, zoals binnen de antroposofie van Rudolf Steiner waar antropologie, geneeskunst en bv kleurenleer worden gekoppeld aan een geheime leer met gnostische inslag. Met als resultaat een pseudowetenschappelijke brei, waarvan je zonder omhaal kunt stellen dat het aanvaarden ervan niets anders is dan bijgeloof.

Het beroep op een geheime kennis ('gnosis'), maar ook een beroep op een eigen, unieke ('mystieke') belevenis ('de innerlijke vonk'), onttrekken zich aan iedere controle en maken dat ze niet in termen van (pragmatische) waarheid en onwaarheid kunnen worden geformuleerd, noch dat ze op hun innerlijke consistentie kunnen worden getoetst. In die zin is er geen sprake van een (wijsgerig of theologisch) systeem.

UFOLOGIE ALS NEO-MYTHE

Anders ligt het bij bekende vormen van pseudowetenschap als de ufologie^a en bij de ontvoeringverhalen.^b Hier geen beroep op een specifieke vorm van weten, men aanvaardt een reïstische kijk op de wereld, maar gaat in zijn zoektocht wel de wetenschappelijke methode te buiten. In hun samenhang kun je ze zien als neo-mythen, met hun eigen ontstaansgeschiedenis, hun eigen, vaak buitenaardse, bronnen, hun specifieke waarnemingen en eigen overleveringen. Deze worden op hun beurt gevoed door een grote kring van gelovigen vaak met zijn eigen, wonderbaarlijke verhalen en eschatologische verwachtingen.^c Met in deze tijd het internet als (cultische?) plaats van samen-

^a H&N 1997, blz. 365-373, Carroll z.j.

^b H&N 1997, blz. 11-14 ('Abductions'), *ibid.*, blz. 17-18 ('Adamski'), Carroll z.j. ('Ontvoering door buitenaardse wezens').

^c Bekend is de Aetherius-gemeenschap, voluit een (op de theosofie ingestelde?) cultus met alle ceremonieën van dien. Stichter was George King. Deze stond in verbinding met Meester Aetheri-

dwaalsporen

komst.

SCIENTOLOGY

Misschien maken alle succesvolle en duurzame godsdiensten een sensationele en omstreden beginperiode mee, doordeesemd van fantastisch gepraat, onbezonnen beloften en overdreven gedrag bedoeld om de beweging te verze-keren van een hachelijk steunpunt in een agressieve wereld.^a

[1]

Verrassend, maar ook pikant is de moderne wijze van samenbundeling van pseudowetenschappelijke informatie en inbeelding binnen een cultus als de scientology^b met haar oprichter Lafayette Ron Hubbard voortdurend in het centrum van de (media-) belangstelling. Haar ontstaansgeschiedenis is curieus, haar mythologie zit vol sprookjesachtige elementen,^c haar geloofwaar-

us, die hem op zijn beurt in contact bracht met grote Meesters als Boeddha en Jezus, beiden woonachtig op Venus. Van King wordt verwacht dat hij de mensheid zal beschermen tegen de Vismensen van Garouche, een planeet ver weg elders in de Melkweg. Evans 1974, blz. 189-211, H&N 1997, blz. 19.

^a Evans 1974, blz. 168-169.

^b Verschillende webpagina's bij Wikipedia, verder m.n. Evans 1974, blz. 18-144, blz. 168-169, H&N 1997, blz. 319-320.

^c Maar ze is niet minder verbazingwekkend dan de verhalen rond de geboorte, jeugd en loopbaan van Jezus van Nazareth. Engelen uit het hemelruim, geheime boodschappen, een maagdelijke geboorte, wederom engelen nu rond de kribbe, een Ster die Magiërs uit Oosten begeleidt, een jeugdige Wijze in de tempel, de kring van vissers en van vrouwen die Hem omringt –met alle intriges van dien-, de wonderen, de Opstanding uit de dood na een Tocht door de Hel en daarna de Hemelvaart. De Gekruisigde, ten slotte zittend aan de rechterhand Gods uitziend naar het moment dat Hij de Kudde die Hij vereenzaamd achterliet, bij zich kan opnemen in de Hemel.

Op zijn beurt meldt Hubbard (Evans 1974, blz. 33) dat hij tweemaal de hemel heeft bezocht, eenmaal gedurende '43 891 611 177 jaar, 344 dagen, 10 uur, 20 minuten en 40 seconden vanaf 22.021/2, Greenwichtijd, 9 mei 1963'.

dwaalsporen

digheid is ver te zoeken,^a haar elitisme is beschamend,^b haar streng-autoritaire opzet niet meer van deze tijd.^c

[2]

De organisatie noemt zich een kerk, maar wordt in Europa eerder beschouwd als een sekte,^d wat alleen al wegens het beperkte aantal leden is gerechtvaardigd.^e In de VS ligt dit anders. Ze heeft er centra in veel grote steden en gedraagt zich als een van de vele andere kerkgenootschappen.^f

En dit, volgens Evans, in overeenstemming met de verwachtingen van mensen in deze –moderne- tijd: ze zorgt voor een waterdichte geloofsstructuur die antwoord geeft op algemeen menselijke existentiële vragen. Dat in woorden die passen bij deze tijd, in 'een taal met een technologische en psychologische

^a Dat geldt met name voor *Dianetics*, Hubbards nieuwe *seance of mental health*. De invloed ervan was niettemin enorm (Evans 1974, blz. 40). Maar ook *History of man*, een onvoorstelbaar bizarre uitwerking van zijn leer (ibid., blz. 50-57), kreeg grote bekendheid en werd met honderdduizenden exemplaren tegelijk verkocht. Verder Carroll z.j. ('Dianetics. De bijbel van scientology').

^b Het onderscheid tussen hen die *pre-clear* en die *clear* zijn. De eersten zitten nog vol 'afwijkingen' ('engrammen'), de laatsten zijn daarvan verlost (aan het einde van vele behandelingen die veel, heel veel geld kosten).

De wegen tot verlossing worden trouwens in de loop van de tijd al vager (de introductie van het begrip *Thetaan*) en al occulter. Evans 1974, blz. 46, blz. 48, blz. 93-94.

^c Evans 1974, blz. 107-108, blz. 121-134.

^d Er zijn in Europa (en in Australië) een aantal processen gevoerd rond de legitimiteit van de Scientology-kerk, processen die soms, zoals in Duitsland, uitliepen op een verbod ervan (zie ook Evans 1974, blz. 109-110). Dit in de lijn van het Anderson-rapport (1965), dat een vernietigende kritiek uit op de beweging: de theorieën zijn fantastisch en onmogelijk, de beginselen ervan verwrongen en ongegrond, de technieken zonder waarde en schadelijk. Over de stichter stelt het rapport dat aan diens geestelijke gezondheid ernstig kan worden getwijfeld. Wikipedia/Anderson Report.

^e Evans 1974, blz. 145-169.

^f En de schandalen rond intimidatie (Evans 1974, blz. 108-109), indoctrinatie, de geruchten over verrijnde rijkdom en de financiële manipulaties? Die vind je ook elders in de wereld der kerkelijke genootschappen.

^g Dit in tegenstelling tot geheime genootschappen als de Vrijmetselaars die een sterk sektarisch karakter vertonen. H&N 1997, blz. 381-383.

Aan de andere kant moet worden benadrukt dat ook de Scientology-Kerk veel van haar activiteiten en stukken geheim houdt. Dit in verband met het sterke gevoel dat er van alle kanten tegen haar wordt samengezworen. In dit geval niet geheel ten onrechte. Verder Evans 1974, blz. 154vv.

dwaalsporen

bijklink, met uitdrukkingen ontleend aan de SF, aan de psychoanalyse, aan de computertechnologie, [maar] die toch vermengd is met het kruidige aroma van de oosterse mystiek.^a

Dit niet alleen, vooral speelt mee dat cultussen als deze zorgen voor een plechtige entourage –ver weg van het leven van alledag-, dat ze de mogelijkheid bieden om anderen te ontmoeten en om in de persoonlijke sfeer aandacht te krijgen tijdens de biecht en tijdens de begeleiding gedurende de tocht het pad omhoog.

Een cultus als deze kun je niet in termen van bijgeloof kwalificeren.^b Dit in tegenstelling tot de activiteiten rond de antroposofie, waar alleen maar sprake is van een leer die te pas en te onpas, bv op de Vrije Scholen, wordt gepraktiseerd zonder dat er sprake is van enige cultische samenhang.^c

[9]

Mensen hebben vaak diep doorleefde overtuigingen waarvan zij in groepsverband –en dan in de sfeer van het Heilige- uiting geven. Het zij hun vergund, het leven krijgt zin en wordt op een hoger niveau getild. Een scepticus mag dan zijn doordachte twijfels hebben, zolang het gaat om vredig gebeuren zal hij zwijgen, zeker als hij weet hoe moeilijk hij voor een alternatief kan zorgen

^a Evans 1974, blz. 161. Zie verder: *ibid.*, blz. 270-271.

^b Of je zou moeten spreken van een *superstition light*.

^c De antroposofie is als een wijsgerig-religieuze levensleer soms ook onderdeel van een cultus, bv in de *Christengemeenschap*. Met Steiner als de door God gezondene: 'Alle vernieuwingen die strikt met het cultische te maken hebben en met het priesterschap, zijn via Rudolf Steiner in de Christengemeenschap gekomen ./ Hij heeft in 1922 de eerste priester gewijd. Maar hij heeft altijd benadrukt dat hij dit niet als mens heeft gedaan. Christus had hem deze nieuwe inzichten gegeven. Het was een soort geestelijk schouwen door Christus.' Van Willigen 2002.

De antroposofie zelf concentreert zich in Nederland in *De antroposofische Vereniging*, die zich zelf ziet als een levend geheel van mensen en activiteiten. Maar een cultus is het niet en dat betekent dat het geloof in Engelen (Carroll z.j.), elfen en natuurwezens een externe aangelegenheid blijft. Er is dan sprake van puur bijgeloof. En dat moet worden bestreden.

Van hun kant maken antroposofen zich er –terecht- zorgen over dat de leer van Steiner niet meer in de volle diepte –op de etherische laag- wordt onderwezen en doorleefd. Lisette Thooft (z.j.): 'Christelijke orthodoxen zullen van hun kant dezelfde bezwaren uiten naar aanleiding van de verwatering van de beleving van de Christelijke Leer op Christelijke scholen.'

dwaalsporen

voor de vaak netelige omstandigheden -materieel en psychisch- waarin veel gelovigen verkeren.

Anders wordt het als hij ziet dat mensen worden bedreigd, bedrogen en uitgebuit, zoals in sekten van allerlei soort gebeurt. Dan is optreden geboden.

COMPLOTTHEORIEËN

Fascinerend aan een geheim is dat het geheim blijft zolang het een geheim is.^a

[0]

Informatie was in het verleden gebrekkig, mensen verkeerden vaak in onzekerheid, vooral als het om rampen of de mogelijkheid van oorlog ging. Zij leefden dan ook van binnenkomend nieuws in de vorm van geruchten en verhalen (van verre).

En dat is nog steeds zo, alleen zorgen de media, met het internet als centrum, ervoor dat in de moderne tijd nieuws en geruchten wereldwijd heel snel circuleren. Een variant hierop is de complottheorie.

[1]

Bij een complot is een aantal mensen betrokken dat samen in het geheim plannen maakt om op slinkse of gewelddadige manier anderen, waarvan het –politieke, bestuurlijke, militaire- optreden de samenzweerders niet aanstaat, te ondermijnen of uit te schakelen.^b Zo kun je een aanslag op Hitler of op Caesar beramen. Beide met goede bedoelingen.^c

Een complot kan in bredere zin ook betekenen dat groepen van personen, bedrijven of instellingen in het geheim samenspannen om gezamenlijk hun invloed te handhaven of uit te breiden. En dat met alle middelen die hun ter

^a Geheimen zijn inherent aan het menselijke leven, niet alleen in de persoonlijke sfeer –je ontkomt niet aan geheimen en geheimpjes-, maar ook in de samenleving: geheime diensten, geheime notulen, geheime afspraken ze zijn er in alle soorten en maten.

^b Uitgebreide *Bronnenlijst* bij Decoene 2016, blz. 99-104.

^c Maar dat is maar van welke kant je het bekijkt.

dwaalsporen

beschikking staan. Luchtvaartmaatschappijen kunnen in het geheim prijsafspraken maken en banken kunnen onderling bekonkelen op welke manier het mogelijk is om de rentestand manipuleren.

[2]

Complex zijn complotten die, naar men vermoedt, worden gesmeed door kleine elitaire groepen met het doel om de macht in de staat naar zich toe te trekken, dit geholpen door instituties, media en geheime diensten, deze op hun beurt ondersteund door nepnieuws. Gedacht wordt dan aan de top van het staatsapparaat in zijn geheel ('Deep State') of aan kleinere groepen zoals de Joodse Wijzen,^a de Illuminati of de Vrijmetselaars.^b

Vaag is men over de groepen die achter de dood van Diana of achter 9/11 zaten.^c Maar dat er sprake is van geraffineerde samenzweringen, daar kan niet aan worden getwijfeld.

[3]

Allesomvattend, ten slotte, zijn de complotten die vanuit de ruimte worden gesmeed om de planeet aarde aan zich te onderwerpen. Met de Ufologie in het centrum van de bewijsvoering.^d

[4]

Het ontstaan van een complottheorie is vaak moeilijk te doorgronden. Zo kan

^a Het Joodse complot was vastgelegd in de *Protocollen van de wijzen van Sion* (1897). Dit fictieve geschrift oefent grote invloed uit, zo wordt het enige malen geciteerd in *Mein Kampf*. Decoene 2016, blz. 39-40. Een vertaling van het pamflet in het Nederlands vind je op Internet (in de – anonieme- inleiding hierop wordt gesuggereerd dat niet de Joden, maar de Illuminati achter de uitgave staan).

^b H&N 1997, blz. 381-383.

^c Voor de laatste vier complotten: Nanninga 2005.

^d Nanninga 2011, H&N 1997, blz. 365-373, *ibid.*, blz. 73-74 ('Condon-rapport'). Zie ook *ibid.*, blz. 338-340 ('Spookraketten'). Verder Evans 1974, blz. 172-222.

dwaalsporen

iemand in zijn persoonlijke leven vermoeden dat anderen tegen hem samen-
spannen. Hij merkt het op aan hun gedrag of aan dingen die er om hem heen
gebeuren. Hij wordt –terecht of ten onrechte- wantrouwend.^a Er ontstaat een
complottheorie in het klein die een eigen leven gaat leiden, gebaseerd op aan-
wijzingen en geruchten.

Een onderzoek van de kant van het vermeende slachtoffer zal tot weinig lei-
den, hij loopt op tegen een muur. De kans is dan dat hij het in zijn verbeelding
allemaal veel groter maakt dan het is, hij laat zich meeslepen. Natuurlijk kan
hij gelijk hebben, de samenzwering komt uit, maar meestal zal hij niet te weten
(kunnen) komen of er niet sprake is van een waandenkbeeld.

[5]

In grote wereld doen zich ook allerlei verdachte gebeurtenissen en processen
voor, maar dan in veel breder verband. Van alle kanten duiken er verhalen op.
Afzonderlijke openbaringen, getuigenissen, ervaringen en belevingen worden
met anderen gedeeld, aangevuld en becommentarieerd. Er ontstaan samen-
hangen waarvan iedereen achteraf gezien wel moet aannemen dat de hoofd-
personen erbinnen doelbewust de plot sturen.

Teruggekoppeld naar de werkelijkheid betekent dit dat wat je in de dagelijkse
praktijk toevallige omstandigheden noemt door de samenzweerder in causale
en doelgerichte verbanden wordt samengebracht. Hij ontdekt patronen die
vervolgens worden onderworpen aan verrassende hypothesen die op hun
beurt goed passen binnen de Theorie zelf.

[6]

Het is duidelijk dat een samenzweerder ervan uitgaat dat hij geen verhalen
vertelt maar dat hij op wetenschappelijke manier verslag uitbrengt van wat er
zich in de buitenwereld feitelijk afspeelt. Niemand kan toch ontkennen dat ...!

^a Je ziet samenhangen en patronen. Alles past. En dat geeft rust, je kunt verder. Je wantrouwen
krijgt een fundament.

dwaalsporen

En volgen er dan evidente ontkenningen en weerleggingen vanuit het wetenschappelijke kamp, dan zal hij de theorie uitbreiden met hulphypothesen waaronder de weerlegde argumenten toch passen. Of hij stelt dat de weerleggingen zijn gemanipuleerd, ook de wetenschap staat blijkbaar onder controle van duistere machten, evenals trouwens de media die de berichtgeving verzorgen. Tegen complottheorieën is geen kruid gewassen.^a

Nog moeilijker wordt de bestrijding –bv van de Ufologie- als men zich beroept op parapsychologische verschijnselen^b als telepatie, op occulte fenomenen als het spiritisme^c of men verbanden zoekt met legenden rond oude culturen als Atlantis^d of een middeleeuwse vorst als Arthur.^e

[7]

Centraal in de complottheorie staat de veronderstelling dat er achter allerlei (verrassende) gebeurtenissen een strategie schuilgaat.^f Men kan of wil niet inzien dat gebeurtenissen zich ook gewoon kunnen voordoen buiten welk doelbewust plan dan ook: een prinses gaat dood omdat een chauffeur te roekeloos rijdt.

Daarnaast spelen er allerlei psychologische en sociale factoren een rol. Met je onderzoek ontloop je je onzekerheid en overwin je angstige gevoelens. Bovendien is zo'n onderzoek spannend en het doorbreekt je sociale isolement: je krijgt aandacht en je komt in contact met andere gedrevenen op dit terrein. Dat er sprake is van pseudowetenschap en bijgeloof dringt niet tot je door, je leeft in een soort trance, die soms op een waan gaat lijken.

^a Decoene 2016, blz. 11-18. Een complottheorie mag zich dan voor kritiek van buitenaf afsluiten, ook de evolutietheorie is een gesloten systeem, waarvan de tegenstanders zullen aanvoeren dat ze zich niet openstelt voor (evidente) kritiek. En dan heb je het nog niet eens over de supersnaartheorie. Vs Decoene, blz. 83.

^b Decoene 2106, blz. 54 (-55).

^c H&N 197, blz. 335-337, Carroll z.j.

^d H&N, blz. 39-40, Carroll z.j.

^e H&N, blz. 32.

^f Het gaat om een gepopulariseerde variant van het teleologisch godsbewijs: de dingen kunnen er niet toevallig zijn, dus bestaat er een goddelijk ontwerp. Voor toeval: Carroll z.j. ('Wet van de grote getallen. Toeval').

dwaalsporen

[8]

Complottheorieën bevorderen doemdenken: de werkelijkheid is niet wat ze lijkt te zijn, aan alle kanten dreigen gevaren. De samenleving in haar geheel laat zich vanuit dit gezichtspunt meeslepen door duistere krachten en wordt in de val gelokt. Een totale onderwerping aan een totalitair regime wacht. In huidige termen: de Deep State (of de Illuminati).

Dit soort van complotdenken ondermijnt de huidige democratische samenlevingen, vooral ook omdat bijna iedereen in overheidsdienst –inclusief de rechterlijke macht- wordt beschouwd als handlanger van een groep die uit is op de (wereld) heerschappij.

[9]

Complottheorieën zijn rommelig van aard, ze worden vaak met meer fantasie verteld dan SF-verhalen, dit bovendien met de pretentie dat de verhalen als verslagen ingaan op feitelijke gebeurtenissen. In dit opzicht blijven ze steken in een kinderlijke wereld van ongeremde verbeelding, vol magische tendensen.

Conclusie

[1]

De opvattingen van mensen in een land als Nederland worden hun van jongs af aan ingeprent en gaan uit van de vaste overtuigingen die er binnen de gemeenschap leven. In vroegere tijden was deze vaste groepsovertuiging gefundeerd in het christelijk geloof, gedurende het moderne tijdvak in het denken over democratie en in de waarden die ze verdedigt, met vrijheid van meningsuiting en verdraagzaamheid als twee van de voornaamste van deze waarden.^a Waarden die juist in een discussie over (bij-)geloof een centrale rol spelen.

[2]

Mensen zoeken vanaf de oudste tijden een zeker welbevinden binnen de groep en de gemeenschap waarin zij leven. Ze zijn verzekerd van hulp, zorg en medeleven. Ook weten zij zich beschermd tegen de boze, vaak angstaanjagende en onheilspellende buitenwereld. Zij worden daarin ondersteund door heilige verhalen, magische rituelen en traditionele gebruiken. Geboorte en sterven, ziekte en gezondheid krijgen ieder hun eigen plaats en aanpak. En dat vanuit een omvattende kijk op de -in hun ogen betover(en)de-^b werkelijkheid om zich heen.

Ook al zijn deze ideeën over wereld, goden en demonen in de ogen van de moderne mens vaak bevreemdend, de medicijnen soms gevaarlijk, de initiatieriten dikwijls zeer wreed en ook al kan de behandeling van vrouwen en vreemdelingen onterend zijn, toch zal hij niet van ontaarding, bijgeloof of kwakzalverij (kunnen/mogen) spreken.^c In de strijd om het bestaan vallen traditie en sociale cohesie samen, zij geven vastheid en betekenis. Een kritische houding is ondenkbaar.^d

^a Pieron 2016, blz. 104-107 ('Vrijheid en verantwoordelijkheid'), ibid. blz. 107-112 ('Tolerantie').

^b *Betoverend* in de betekenis van *fascinerend*, maar ook van *beangstigend* en *overdonderend*.

^c Missie en zending denken daar anders over en bestrijden met overtuiging het heidendom en het bijgeloof dat daaraan inherent is.

^d Maar dit betekent niet dat je primitieve mensen als wilden of als domoren moet beschouwen. Paul Radin (1927) toonde reeds overtuigend het tegendeel aan. Ook in oude tijden werd kritisch

dwaalsporen

[3]

Met de opkomst van de moderniteit komt er een keerpunt. Ontaarding, bijgeloof en kwakzalverij worden nu wel naar hun aard herkend en daarmee onderwerp van discussie en beleid.

[4]

Binnen een democratische rechtstaat geldt dat ieder individu gelijke rechten bezit. Het heeft de vrijheid zijn eigen keuzes te maken en zijn eigen leven te leiden. Maar toch, geen rechten zonder plichten. De gegeven vrijheid eist verantwoordelijkheid tegenover de anderen: wees verdraagzaam, gun hen hun vrijheid en keuzes. Discrimineer niet.

Met op de achtergrond hiervan het aloude utilitaristische schadebeginsel als beslissend criterium:^a je vrijheid kan alleen worden ingeperkt als je iemand anders lichamelijk en/of geestelijk pijn doet.^{bc}

en pragmatisch nagedacht over filosofische problemen die ook de moderne mens bezighouden. Zie met name hoofdstuk XIX ('Scepticism hand critique'), maar vooral ook de bijlagen.

^a Stuart Mill (z.j., blz. 6): '[That] the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others. His own good, either physical or moral, is not a sufficient warrant. He cannot rightfully be compelled to do or forbear because it will be better for him to do so, because it will make him happier, because, in the opinions of others, to do so would be wise, or even right.'

^b Dit wel met een korreltje zout! Een vuistslag tijdens een straatgevecht, een lichte belediging van een agent, een grapje over iemands geloof, een jodenmop of een cartoon over Mohammed, het mag allemaal. Politieke correctheid kan veel te ver gaan (zie Pieron 2016, blz. 107-108). Het omgaan met zwartspelers is, zoals de speltheorie aantoont, lang niet altijd gebaat bij een zwart antwoord (Pieron 2004 IV, blz. 1011-1012/'Tit for Tat'). Verdraagzaamheid en geduld zullen vaak eerder lonen dan een hard optreden.

^c Van ontaarding kun je spreken bij de besnijdenis bij jongens en meisjes. Zij is een (weliswaar korte) marteling, maar wat erger is, zij is ook een ingreep die lichamelijk en psychisch blijvend letsel toebrengt.

Vrouwen worden in veel samenlevingen nog steeds door hun mannen met geweld onder de duim gehouden. Gedwongen kind huwelijken, massale verkrachtingen, maar ook kinderarbeid zijn aan de orde van de dag. Toch blijven deze misdaden –want dat zijn het– vaak onbesproken en onbestraft. Tradities en machtsverhoudingen houden zonder veel moeite stand.

In deze gevallen lijkt een *laconieke* houding van leven en laten leven, ook voor de meest fervente aanhanger van het postmoderne relativisme, niet houdbaar te zijn.

dwaalsporen

[5]

En juist het schade-beginsel maakt het moeilijk om bijgeloof en kwakzalverij aan een neutraal onderzoek te onderwerpen. Wat door sceptici schadelijk wordt genoemd, zal door gelovigen vaak juist in positieve zin worden beleefd als een warm bad dat je beschermd tegen de maatschappelijke en existentiële koude om je heen. Magische praktijken zullen als heilzaam worden ondergaan, geneesmiddelen, hoe feilbaar ook, blijken te helpen. En als ze niet helpen, zal daar zeker een reden toe zijn.

Toch oefenen, zoals bleek, leugen, inbeelding en verzinsel, maar al te vaak een sterk negatieve invloed uit op mensen binnen een moderne samenleving. Op dit punt geldt het schadebeginsel wel. Bijgeloof en kwakzalverij zijn in de meeste gevallen een product van bedrog met het doel van financieel gewin en daarom verwerpelijk. Ze moeten met kracht worden bestreden.

BIBLIOGRAFIE

- Bijlsma, F., 'Onderzoek in het kwadraat. Het laatste woord over homeopathie'. *Skepter*, 16/1, 2003.
- Borst, P., 'Pseudowetenschap'. *Skepter* 26/1, 2013.
- Carroll, R.T. *Het woordenboek van de skepticus*. Z.j. Vertaling uit het Engels/ Internet.
- Decoene, B., *Kritisch omgaan met complottheorieën*. VUB, Brussel, 2016.
- Erp, P. van, 'Massimo Pigliucci: "Serieus antwoord kost nu eenmaal tijd".' Een interview. *Skepter* 29/3, 2016.
- Hulshof, M. & Nienhuis, W., *Tussen waarheid en waanzin. Een encyclopedie der pseudowetenschappen*. Scheffers, Utrecht, 1997.
- Koppenaar, D., 'Chiropraxie. Een wervelende show'. *Skepter* 25/2, 2012.
- Koppenaar, D., 'Dry needling. Ezeltje prik voor fysio's'. *Skepter* 27/1, 2015.
- Koppenaar, D., 'Neurofeedback'. *Skepter* 20/2, 2007.
- Koppenaar, D., 'Neurofeedback training kritisch bekeken'. *Skepsis-blog*, 24-4-2008 ('Psychotherapiën').
- Meuleman, M., 'Homeopathie: wetenschap of geloof?' *Eos-magazine* 10, okt. 1998
- Mill, J.S., *On Liberty*. Longman and Green, London, z.j.
- Nanninga, R., 'Een kwestie van wantrouwen. Over complottheorieën en samenzweerders'. *Skepter* 18/3, 2005.
- Nanninga, R., 'Kunnen bijgelovigen niet goed denken?' *Skepter* 21/1, 2008.
- Nanninga, R., 'Nesta Webster en de Illuminati'. *Skepter* 25/1, 2012.
- Nanninga, R., 'Ufo's op de maan. Complottheorieën van dr. Coen Vermeeren'. *Skepter* 24/2, 2011.
- Nienhuys, J.W., 'Aardstralen zijn op uw portemonnee gericht!' *Online publicatie*, 2000.
- Nienhuys, J.W., 'Indrukwekkende acupunctuur'. *Skepter* 26/2, 2014.
- Nienhuys, J.W., 'Naalden werken niet. Meta-analyses van acupunctuur'. *Skepter* 15/2, 2002.
- Noah, E., 'Twijfels van een buitenstaander'. *Skepter* 5/1, 1992.

dwaalsporen

- Pieron, A.Ch., *Denken vanaf de nullijn. Het naturalisme van Nietzsche en Skinner als steen des aanstoets*. Ootboe, Leeuwarden, 2007.
- Pieron, A.Ch., *Filosofie, een inleiding I-V*. Ootboe, Leeuwarden, 2004.
- Pieron, A.Ch., *Tussen kaf en koren. Kanttekeningen bij de late moderniteit*. Ootboe, Leeuwarden, 2016.
- Radin, P., *Primitive Man as Philosopher*. D. Appleton & Company, 1927/Internet.
- Renckens, C., *Kwakzalvers op kaliloog*. Prometheus, Amsterdam, 2000.
- Renckens, C., 'Manuele therapie is kwakzalverij'. *Medisch Contact* 20-01-2014.
- Renckens, C., 'Over het komen en gaan van modeziekten'. *NTtdK* 128/1, 2017.
- Shermer, M. & Linse P., 'Conspiracytheories. Who Believes Them and Why, and How to Determine if a Conspiracy Theory is True or False'. Internet.
- Steijaart, M., 'De milde skepticus'. *Skepter* 29/4, 2016.
- Thooht, L., "'Echte" antroposofen vrezden verwatering van vrije scholen.' www.volzin.nu, z.j.
- Webster, R., *Why Freud was wrong. Sin, science and psychoanalysis*. Harper Collins, London, 1995.
- Willigen, M. van, 'De cultus als weg'. *Home*, 9 september 2002/Internet.
- Wittgenstein, L., *Over zekerheid*. Boom, Meppel/Amsterdam, z.j.